

УДК 330.34

Ребрик Ю.С.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Черкаського навчально-наукового інституту
Університету банківської справи***Ребрик М.А.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Черкаського навчально-наукового інституту
Університету банківської справи*

ФІНАНСОВА КРИЗА БАНКУ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТА МЕХАНІЗМ ПОДОЛАННЯ

FINANCIAL CRISIS OF THE BANK: FEATURES OF APPEARANCE AND MECHANISM OF OVERCOMING

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено критичний аналіз сутності понять «банківська криза» та «фінансова криза банку» і надано їх авторське тлумачення. Здійснено класифікацію видів фінансової кризи у діяльності банку. Досліджено особливості прояву та сформовано сукупність ознак різних видів фінансової кризи банку. Надано рекомендації щодо застосування механізму подолання криз.

Ключові слова: фінансова криза банку, банківська криза, латентна фінансова криза, явна фінансова криза, системна банківська криза, ефект «доміно», проблемний банк, неплатоспроможний банк, антикризове управління, діагностування кризи.

АННОТАЦИЯ

В статье проведен критический анализ сущности понятий «банковский кризис» и «финансовый кризис банка» и представлено их авторское толкование. Осуществлена классификация видов финансового кризиса в деятельности банка. Исследованы особенности проявления и сформирована совокупность признаков различных видов финансового кризиса банка. Даны рекомендации по применению механизма преодоления кризисов.

Ключевые слова: финансовый кризис банка, банковский кризис, латентный финансовый кризис, явный финансовый кризис, системный банковский кризис, эффект «домино», проблемный банк, неплатежеспособный банк, антикризисное управление, диагностика кризиса.

ANNOTATION

The article provides a critical analysis of the essence of banking crisis and financial crisis of the bank and gives revised interpretation of defined concepts. The types of the financial crisis of the bank are classified, the peculiarities of their appearance are investigated and a set of their attributes is formed. The recommendations on the use of the mechanism to overcome crises are given.

Keywords: financial crisis of the bank, banking crisis, latent financial crisis, explicit financial crisis, systemic banking crisis, the «domino» effect, insolvent bank, crisis management, crisis diagnostics.

Постановка проблеми. Впродовж останніх років спостерігається перманентне загострення економічної кризи в Україні, що проявляється через зниження рівня ділової активності та темпів росту реального ВВП, зростання інфляції та знецінення національної грошової одиниці, підвищення рівня тінізації економіки та зростання дефіциту державного бюджету, зростання рівня

безробіття та погіршення добробуту населення. Зазначені тенденції в макроекономічному середовищі суттєво впливають на фінансову безпеку України. Так, в умовах банкоцентричності вітчизняної фінансової системи фінансова безпека держави значно залежить від стабільності банківської системи. Своєю чергою, банківська система стимулює економічний розвиток через механізми залучення надлишкових капіталів та їх перерозподілу у формі кредитування реального сектору. Таким чином, загострення вітчизняної банківської кризи в сучасних умовах, що супроводжується відтоком депозитних ресурсів клієнтів, низьким рівнем кредитування реального сектору економіки та погіршенням стану платоспроможності банків, призводить до порушення механізму ефективного перерозподілу грошових коштів в економіці та становить суттєву загрозу фінансовій безпеці України. З урахуванням вищезазначеного актуальним є визначення особливостей прояву фінансової кризи банківської установи з метою подальшого формування адекватного інструментарію її подолання та недопущення ефекту «доміно» на рівні банківської системи країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням фінансових криз банків займається велика кількість вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків, у тому числі фахівців міжнародних фінансових організацій. Так, дослідження сутності та природи фінансових криз, причин та факторів їх виникнення, інструментарію діагностики, попередження та подолання останнім часом розкривається у працях Д. Дугласа, Ф. Дібвіга, Ф. Аллена, Д. Гейла, М. Брунермайера, Р. Ченга, І. Голдстейна, Б. Холмстрома, Дж. Тірола, А. Крішнамарсі, Х. Шіна, П. Труніна, О. Барановського, В. Коваленко, О. Буряк.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи доробки науковців, слід зауважити, що наразі немає чіт-

кого розмежування видів криз та особливостей їх прояву, не виокремлюються ознаки, що ідентифікують фінансові кризи банків, та малодослідженими залишаються особливості механізму подолання фінансової кризи.

Мета статті полягає у дослідженні сутності фінансової кризи банку та її видів, систематизації основних ознак фінансової кризи банку та розробці пропозицій щодо механізму подолання кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківська система України є базовим елементом національної економіки, що здійснює перерозподіл фінансових потоків, реалізуючи важливу функцію мобілізації тимчасово вільних грошових коштів і перетворення їх у реальний капітал. Виконуючи роль «кровоносної системи» економіки країни, банки є особливо вразливими під час кризових подій. Чутливість банків до нестабільності макроекономічного середовища зумовлена дією таких факторів:

1) банки працюють із залученими та запозиченими ресурсами, пошук яких значно ускладнюється в період розгортання кризи;

2) банки постійно наражаються на високий ризик ліквідності, що проявляється в необхідності ліквідувати часовий розрив між наданими кредитами та отриманими депозитами;

3) у банківській діяльності проявляється моральний ризик унаслідок недостатньої поінформованості банків про зміни кредитоспроможності позичальників в умовах економічної кризи;

4) на противагу суб'єктам господарювання, що працюють в реальному секторі економіки, банківська діяльність жорстко регламентована та регулюється Національним банком України.

Поряд із нестабільністю в економічній системі держави існує високий ризик виникнення кризових явищ як на рівні окремої банківської установи, так і на рівні банківської системи в цілому, що свідчить про багатогранність причин виникнення криз та особливостей їх прояву. Зважаючи на фундаментальність розробок науковців у сфері визначення змісту та закономірностей розвитку криз в економічних системах, у сучасній економічній літературі немає однозначності щодо трактування даного поняття. Критичний аналіз існуючих поглядів [1–3] свідчить про існування трьох основних підходів.

Так, із позиції першого підходу криза розглядається як закономірна стадія розвитку будь-якої економічної системи. Даний підхід витікає із парадигми циклічності розвитку економічних систем, яка належить до фундаментальних напрацювань з економічної теорії. У межах підходу стверджується, що будь-яка економічна система, у тому числі і суб'єкт господарювання, протягом свого життєвого циклу постійно перебуває у двох альтернативних режимах – функціонування або розвитку. Функціонування передбачає підтримку осно-

вних параметрів життєздатності та збереження функцій окремих складових економічної системи. На відміну від режиму функціонування розвиток передбачає постійне удосконалення параметрів діяльності економічної системи, що дає змогу перейти на якісно новий рівень її життєздатності. Відповідно до цього, функціонування одночасно стримує розвиток економічної системи і є його передумовою, розвиток руйнує окремі процеси режиму функціонування і стимулює до виникнення нових. Унаслідок постійної боротьби зазначених режимів виникають значні відхилення в параметрах діяльності економічної системи, що відповідають кризам. Успішне подолання таких відхилень дає стимул до розвитку економічної системи. Таким чином, за першого підходу, криза – явище циклічне, що передбачає наявність двох альтернативних результатів: успішне подолання кризових явищ чи подальше руйнування економічної системи.

Як уточнення першого підходу, ґрунтуючись на ідеях системології, сформувалась наукова думка, відповідно до якої під кризою розуміється переломний момент у функціонуванні економічної системи, суттєве відхилення від рівноваги. Відповідно до даного підходу, будь-яка економічна система в процесі свого існування може перебувати в стані рівноваги чи нестабільності. Зважаючи на постійну мінливість зовнішнього та внутрішнього середовищ економічної системи, остання частіше перебуває у стані нестабільності, нарощування рівня якої призводить до виникнення так званих точок біфуркації, що характеризують переломний момент у життєдіяльності економічної системи. Успішне подолання зазначеної ситуації є стимулом для подальшого розвитку економічної системи.

Якщо у межах попередніх підходів економічна система розглядалася як саморегулююча система, то, відповідно до третього підходу, подальший розвиток економічної системи залежить від рівня ефективності втручання в її життєдіяльність. Таким чином, із позиції третього підходу криза розглядається як значне погіршення окремих або сукупності параметрів функціонування економічної системи, що може призвести до її повного руйнування в разі бездіяльності чи недостатнього впливу зі сторони суб'єктів управління. На нашу думку, третій підхід до розуміння поняття «криза», що може виникнути у функціонуванні економічних систем, найбільшою мірою відповідає реаліям сучасної ринкової економіки і може застосовуватися для трактування кризових явищ на рівні окремого підприємства (мікрорівень). Узагальнення наукових думок представників третього підходу дало можливість виділити основні ознаки виникнення кризи на мікрорівні: наявність збитків за результатами діяльності підприємства; неможливість подальшого функціонування в контексті існуючої моделі управління; необхідність прийняття концептуальних

управлінських рішень; функціонування в умовах жорстких ресурсних та часових обмежень.

Крім того, у розрізі даного підходу причинами банкрутства суб'єкта господарювання можуть бути такі типи криз: кризові явища на рівні підприємства, нестабільність системи зовнішнього середовища, одночасний вплив криз внутрішнього і зовнішнього середовищ. З урахуванням цього та враховуючи важливість комплексного підходу до дослідження особливостей прояву фінансової кризи банків України та механізму її подолання, будемо розмежовувати кризу, що генерується на рівні банківської установи (фінансова криза банку), та кризу, що формується в банківській системі в цілому (банківська криза). Із метою формування власного підходу до трактування понять «фінансова криза банку» та «банківська криза» розглянемо існуючі погляди вітчизняних та зарубіжних науковців.

Так, група спеціалістів МВФ [4] під банківською кризою розуміє стан банківської системи, що передбачає нарощування кількості випадків дефолту за зобов'язаннями банків, погіршення їх кредитних портфелів, прискорення відтоку депозитів клієнтів, загальне підвищення процентних ставок на ринку та зниження доступності джерел фінансування банків.

М. Іваніч-Дроздовська [5] трактує банківську кризу як ситуацію, за якої значній частині банківського сектору загрожує небезпека. При цьому індикаторами даного виду кризи є погіршення якості кредитного портфелю банків та поява сукупного збитку діяльності банківської системи.

На думку Р. Дутагупта та П. Кашина, банківська криза – це стан банківської системи,

викликаний сукупністю взаємопов'язаних потрясінь макроекономічного, валютного та фінансового характеру, що обумовлені поєднанням процесів «ерозії» банківського капіталу, масового вилучення депозитів, скорочення діяльності банків [1].

Крім того, вітчизняні науковці А. Арістова і Г. Мазур кризу банківської системи трактують як «...значну дестабілізацію всього банківського сектора або його частини, що проявляється у неспроможності виконувати свої функції внаслідок критичного погіршення фінансових показників, вона може супроводжуватися скороченням кількості банків і застосування державою заходів надзвичайного характеру» [6].

Стосовно фінансової кризи банку, то Г. Капріо та Д. Клінжебіель розглядають її в контексті погіршення платоспроможності банку та визначають як подію, за якої відбувається втрата всього чи майже всього капіталу банку [7].

В. Шпачук трактує кризу банку як «...небезпечну, загрозову діяльності банку ситуацію, яка виражається в неспроможності його власників та керівництва забезпечити стійкість установи, виконання вимог регулюючих органів і власних зобов'язань» [8].

Таким чином, підсумовуючи теоретичні підходи, будемо розмежовувати поняття «банківська криза» та «фінансова криза банку». Так, під банківською кризою будемо розуміти процес погіршення загального фінансового стану банківської системи внаслідок значного відтоку депозитних ресурсів, погіршення якості кредитних портфелів, неможливості залучати фінансування з міжбанківського ринку тощо. Фінансову кризу банку будемо трактувати як

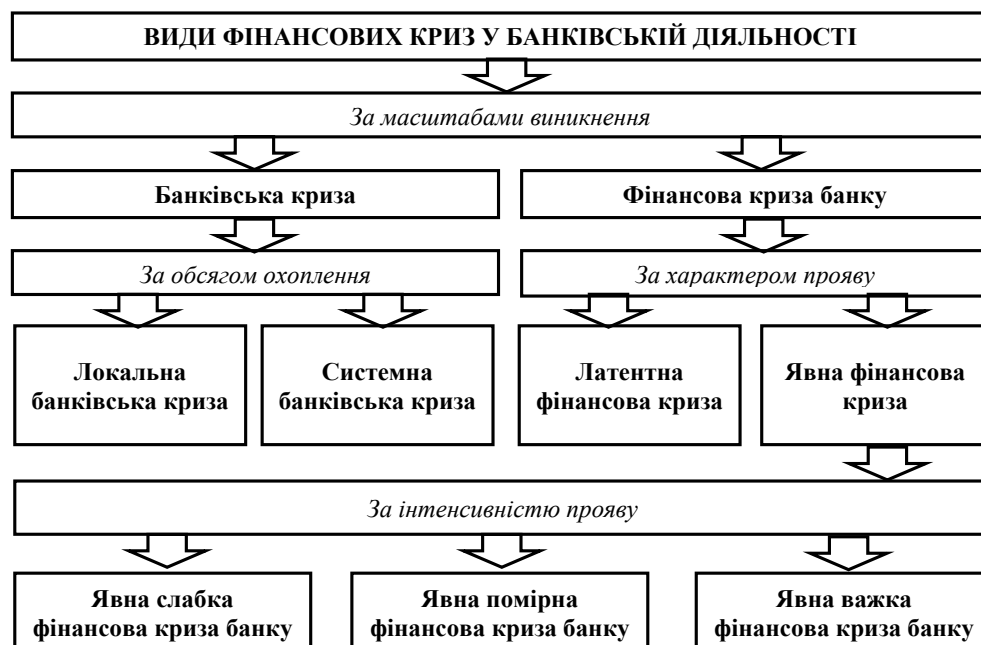

Рис. 1. Класифікація видів фінансових криз, що виникають у банківській діяльності

Авторська розробка

значне погіршення фінансового стану окремого банку, що супроводжується погіршенням якості кредитного портфелю, зниження обсягу ресурсної бази банку, погіршення ліквідності банку та здійснення ним збиткової діяльності, що в результаті може призвести до ліквідації банку.

Слід зауважити, що для будь-якої банківської установи значну загрозу її діяльності несуть як внутрішні кризи, так і кризові явища, що зароджуються на рівні банківської системи. Саме тому врахування зазначеного у процесі антикризового управління банком є обов'язковою умовою його стабільного функціонування.

Таким чином, у процесі антикризового управління банком пропонуємо враховувати такі види криз, що негативно впливають на банківську діяльність (рис. 1). Так, локальна банківська криза передбачає погіршення показників діяльності окремих банків, які не мають суттєвого впливу на банківську систему країни, а оперативне реагування менеджменту банку та втручання регулятора в діяльність таких банківських установ надасть можливість не допустити ефекту «доміно» в банківській системі. Своєю чергою, системна банківська криза охоплює значну кількість банків, у тому числі системно важливих. Розгортання систем-

Рис. 2. Характеристика явної фінансової кризи банку

Авторська розробка

ної банківської кризи обумовлено переважно деструктивною дією макроекономічних факторів та жорстким регулятивним впливом на діяльність банківських установ, а наслідками даної кризи є недовіра населення до банківської системи, що характеризується чистим відтоком депозитів, скороченням обсягів кредитування, у тому числі реального сектору економіки, суттєвим зниженням прибутковості діяльності, виникненням кризи ліквідності та зростанням кількості неплатоспроможних банків.

Оскільки банківська криза існує поза банком, він може лише адаптуватися до її впливу шляхом накопичення буферу ліквідності, проведення консервативної політики щодо активних та пасивних операцій, у тому числі обмеження приросту активів та рівня їх ризику, стимулювання надходжень коштів у формі депозитних та позикових ресурсів, оптимізації витрат та активізації заходів з управління репутаційним ризиком. Нехтування зазначеними заходами в період банківської кризи може викликати поступове розгортання латентної фінансової кризи банку та його ескалації до явної.

Своєю чергою, латентна фінансова криза характеризується негативною динамікою показників діяльності банку, а саме: відсутністю приросту депозитної бази поряд із позитивним приростом кредитного портфеля; очікуваним відтоком коштів великих клієнтів; існуванням інформації щодо можливого погіршення якості кредитного портфелю у зв'язку з невиконанням умов договору великими позичальниками; очікуванням негативної динаміки на фінансових ринках, що може вплинути на доступність фінансування та умови його залучення. Однак банківська установа продовжує здійснювати прибуткову діяльність.

Явна фінансова криза передбачає помітну динаміку розвитку кризових явищ у діяльності банку. Залежно від того, наскільки погіршуються показники діяльності банківської установи, може проявлятися явна слабка, явна помірна та явна важка фінансові кризи банку. Слід зауважити, що на противагу латентній, явна фінансова криза легко ідентифікується, але виникають проблеми щодо її подолання. З метою забезпечення механізму подолання явної фінансової кризи банку пропонуємо здійснювати її діагностування на основі конкретного набору ознак (рис. 2).

Варто зазначити, що запропонована класифікація видів фінансових криз, що виникають у банківській діяльності, створює наукове підґрунтя для диференційованого підходу до вибору інструментарію їх ідентифікації, профілактики, а також подолання з урахуванням специфіки різних форм їх прояву.

Таким чином, у процесі ідентифікації латентної фінансової кризи банку та з метою недопущення ескалації кризи до рівня явної, рекомендується здійснювати наступні заходи:

- оголошення в банку режиму підвищеної готовності;
- застосування цінових та нецінових методів залучення депозитів клієнтів, у тому числі з метою стимулювання розміщення коштів на довгостроковий період;
- визначення окремого деталізованого плану заходів з основними ресурсозабезпечуючими клієнтами та встановлення персональної відповідальності за роботу з такими клієнтами;
- зменшення лімітів повноважень кредитних комітетів банку;
- обмеження зростання високоризикованого кредитування;
- підвищення процентних ставок за кредитами та перегляд тарифної політики;
- посилення контролю виконання графіків погашення кредитної заборгованості клієнтами;
- реструктуризація кредитів, за якими очікується повне або часткове невиконання умов кредитного договору;
- встановлення регламентів щодо виконання наявних зобов'язань банком;
- збільшення лімітів готівки в касі, формування резерву вторинної ліквідності;
- обмеження розміщення коштів в основні засоби;
- скорочення витрат банку, у тому числі адміністративних;
- активізація діяльності із формування позитивного іміджу банку в засобах масової інформації тощо.

Застосування комплексу зазначених заходів надасть змогу покращити стан активів, знизити рівень ризиковості діяльності, стримувати відтік депозитних ресурсів, підвищити рівень ефективності операцій та уникнути реалізації репутаційного ризику.

У процесі ідентифікації явної легкої фінансової кризи банку важливим є перехід до режиму діяльності банку в умовах кризи, що передбачає здійснення наступних заходів:

- перехід до централізованого управління діяльністю банку;
- встановлення процентних ставок за депозитами вище ринкових із метою недопущення відтоку депозитних ресурсів;
- встановлення лімітів концентрації залучених коштів та здійснення контролю їх виконання;
- збільшення лімітів готівки в касі та нарощування інших складових буферу ліквідності;
- розробка та впровадження нових депозитних продуктів із метою стимулювання надходження депозитів, особливо довгострокових;
- встановлення тимчасового мораторію на зростання окремих видів активів;
- здійснення реструктуризації проблемних кредитів клієнтів;
- скорочення комісійних, адміністративних та інших операційних витрат;
- проведення переговорів із банками-контрагентами та НБУ на предмет розширення ліміту

кредитування для банку й отримання рефінансування;

- розробка плану реалізації частини активів банку;
- інформування власників банку про погіршення фінансового стану банку.

Діяльність банку в умовах явної помірної фінансової кризи вимагає від нього виконання таких заходів:

- розробка та реалізація агресивної політики на депозитному ринку;
- реструктуризація кредитів та встановлення персональної відповідальності працівників банку за їх погашення;
- активізація діяльності щодо реалізації заставного майна;
- встановлення мораторію на зростання активів;
- проведення сек'юритизації активів та продаж основних засобів;
- оптимізація мережі філій та відділень банку;
- встановлення черговості платежів відповідно до важливості;
- переведення режиму роботи банку за єдиним кореспондентським рахунком;
- припинення розміщення ресурсів на міжбанківському кредитному ринку;
- повне використання вільних лімітів кредитних ліній, наданих банку його банками-контрагентами;
- ведення переговорів із банками-контрагентами щодо зміни графіків погашення кредитів та отримання додаткового забезпечення за виданими кредитами;
- залучення ресурсів власників;
- встановлення мораторію на здійснення інвестицій та придбання цінних паперів із високим рівнем ризику;
- розробка та реалізація ефективної політики з управління інформацією;
- звернення до НБУ щодо залучення стабілізаційного кредиту з метою підтримки ліквідності банку тощо.

Слід зауважити, що ідентифікація явної помірної фінансової кризи банку зазвичай супроводжується віднесенням НБУ даної банківської установи до категорії проблемних. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [9], «проблемний банк у строк до 180 днів зобов'язаний привести свою діяльність у відповідність із вимогами законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України».

У випадку здійснення неефективної антикризової політики банку щодо подолання явної помірної фінансової кризи відбувається її ескалація до рівня явної важкої. За таких умов НБУ здійснює віднесення банку з категорії проблемних до неплатоспроможних. При

цьому регулятор повідомляє про це рішення Фонд гарантування вкладів фізичних осіб для введення останнім тимчасової адміністрації у неплатоспроможний банк. Слід зазначити, що НБУ не здійснює банківський нагляд за банківською установою, в якій запроваджено тимчасову адміністрацію.

Висновки. Таким чином, критичний аналіз підходів до визначення понять «фінансова криза банку» та «банківська криза» обумовив формування авторського підходу до трактування їх сутності та класифікації їх видів. Окрім того, запропоновано систему ознак та характеристик, що дадуть змогу банкам адекватно оцінювати свій фінансовий стан та вчасно виявляти фінансову кризу визначеного виду. Запропоновано сукупність заходів, що дадуть змогу ефективно здійснювати антикризове управління банком в умовах виявлення фінансової кризи.

Перспективою для подальших розвідок у даному напрямі є розробка комплексного та деталізованого підходу з антикризового управління банківською установою, що включає систему заходів від діагностування фінансової кризи банку до її попередження чи ліквідації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Duttagupta Rupa. Anatomy of Banking Crises / Rupa Duttagupta, Paul Cashin // International Monetary Fund Working Paper. – 2008. – № 08/93. – 37 p.
2. Брылев Н. Кризис. Общее понятие, определение, признаки / Н. Брылев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nbrilev.ru/krizis_ponyatie.htm.
3. Goldstein Itay. Demand-Deposit Contracts and the Probability of Bank Runs / Goldstein, Itay, Ady Pauzner // Journal of Finance. – 2005. – № 60(3). – P. 1293–1327.
4. Laeven Luc. Systemic banking crises: a new data base / Luc Laeven, Valencia Fabian // International Monetary Fund Working Paper. – 2008. – № 08/224. – 78 p.
5. Iwanicz-Drozdowska M. Kryzysy bankowe – zagadnienia ogólne / Malgorzata Iwanicz-Drozdowska [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bfg.pl/sites/default/files/dokumenty/019.pdf>.
6. Арістова А. Інструментарій державного антикризового управління в банківському секторі / А. Арістова, Г. Мазур // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 2. – С. 88–102.
7. Caprio G. Bank insolvency: bad luck, bad policy or bad banking? / G. Caprio, D. Klingebiel [Electronic resource]. – Access mode : http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/18701_bad_luck.pdf.
8. Шпачук В.В. Криза банку та банківської системи: основні поняття, суб'єкти державного управління / В.В. Шпачук // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_7_6.
9. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.